

4. Див. про це: *Поляков А. В.* Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. — СПб.: Издательский дом С.-Петербургского гос. ун-та, 2004. — С. 632.

5. Общая теория государства и права: Академический курс в 2-х томах. Т. 2. Теория права. Под ред. проф. М. Н. Марченко. — М.: Зерцало, 1998. — С. 235.

6. Юридична енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2003. — Т. 5. — С. 129; Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Т. 2. Теория права. Под ред. проф. М. Н. Марченко. — М.: Зерцало, 1998. — С. 22.

7. Теорія держави і права: Навчальний посібник // За загальною редакцією В. В. Копейчикова і С. Л. Лисенкові. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 134.

8. *Костицький В. В.* Закон перманентної концентрації капіталу. — К.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. — 2003. — 273 с.).

Г. О. Андрощук, канд. екон. наук, доц.,
головний консультант
Комітету з питань науки і освіти
Верховної Ради України

ЮРИДИЧНА ОСВІТА В США: ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Юридична професія в США — це соціально впливова, престижна, самоврядна, масова і дохідна професія. Юридична освіта є одним із її стрижнів. Нині в Україні формується нове покоління юристів. Навчаючись свого, воно не повинно цуратися чужого — іноземного досвіду. Таким, зокрема є досвід юридичної професії та освіти в США.

Вимоги до юридичної професії і ступінь доктора права. Сьогодні освіта, здобута в юридичній школі США, є лише засобом опанування юридичної професії. Основною формою юридичних студій з часу прийняття Конституції і до XX ст. було навчання у професійних юристів. Томас Джефферсон (Thomas Jefferson), головний суддя при президентах Джоні Маршаллі й Абрахамі Лінкольні, «читав закон» і навчав учнів. У XX ст. Роберт Г. Джексон (Robert H. Jackson), генеральний адвокат за правління Франкліна Д. Рузвельта, а пізніше суддя Верховного суду США, започаткував професійну юридичну освіту, викладаючи

законодавство учням у юридичному офісі. Хоч у семи штатах і досі дозволяється така форма навчання, — для повнішого задоволення потреб в освіті, — цей метод використовується дуже рідко, бо він ускладнює контроль за процесом і якістю навчання.

У середині XIX ст. вимоги до юридичної освіти суттєво знизилися. До цього значною мірою призвело поширення популістських тенденцій (спрямованих проти уявлення про елітарність юристів) під час президентства Ендрю Джексона у 30—40-х рр. минулого століття. Точно визначений у 1860 р. термін навчання юристів запровадили лише 9 із 39 штатів. Однотипні іспити склалися усно. Впоратись із ними було так легко, що про це ходили анекдоти. Тому Американська асоціація адвокатів — добровільна приватна організація, створена 1878 р., розгорнула широку кампанію, спрямовану на встановлення однакових вимог до освіти, тобто на забезпечення юридичними школами обов'язкового мінімального рівня знань для професії юриста.

Обов'язковий термін навчання у юридичній школі — 3 роки. В США у 2006 р. діяло більше 220 юридичних шкіл, з них 193 — акредитованих Американською асоціацією адвокатів. Інших юридичних шкіл, переважно в Каліфорнії, не підтримує Асоціація, але вони працюють під егідою уряду штату. Підтримка з боку Асоціації має важливе значення, бо в 43 із 50 штатів до іспитів на професію адвоката допускаються випускники схвалених нею юридичних шкіл. І це незважаючи на те, що АВА є приватною неурядовою організацією.

Після 3-річного навчання у юридичній школі випускники отримують ступінь доктора права (Juris Doctor, або J. D.). Кількість претендентів на присвоєння цього ступеня у 176 школах, схвалених Асоціацією, в 1992/93 навчальному році становила 128 212 осіб. Щороку випускниками юридичних шкіл стають близько 43 тис. претендентів на отримання докторського ступеня.

Вступ до юридичної школи: попередні вимоги. Сьогодні у США, на відміну від багатьох інших країн, студенту для вступу до юридичної школи необхідно отримати ступінь у коледжі з 4-річним навчанням або в університеті. Водночас не вимагається мати ступінь з якоїсь конкретної університетської дисципліни (політології, історії чи економіки). Деякі студенти здобули ступінь з таких далеких від права галузей, як електротехніка і навіть музика.

При вступі до юридичної школи враховуються насамперед два показники: середня оцінка знань в університеті (university grade-point average; GPA) і підсумковий бал при тестуванні у юридич-

ній школі (Law School Aptitude Test — LSAT). Ці показники є основоположними при визначенні можливості кандидата навчатися у юридичній школі обраного ним рівня. Щоправда, останнім часом з метою урізноманітнення етнічного й соціального складу студентів застосовуються й інші засади набору. Так, наприклад, школи можуть набирати половину складу студентів за показниками GPA і LSAT, а іншу — за принципом змагальності. Школа формує «список» претендентів, число яких удвічі або втричі перевищує кількість вільних місць. До списку входять кандидати з найвищими показниками GPA і LSAT. У межах цього списку й набирають студентів, враховуючи рекомендаційні листи, досвід роботи, расову та етнічну належність, місце народження і проживання, життєвий досвід, оцінку за написання твору, мотиви обрання юридичної професії та багато інших чинників.

Конкурс при вступі. Кількість вступників до юридичних шкіл рік у рік змінюється. На жаль, це коливання чисельності кандидатів більшою мірою залежить від популярності юристів у суспільстві, ніж від реальних ринкових умов. Наплив претендентів мав місце особливо наприкінці 60-х — на початку 70-х рр. минулого століття, коли багатьох приваблювала перспектива передбачених законодавством соціальних змін. Тепер переважає думка, що попит на юристів на ринку праці цілком задовольняється і випускникам юридичних шкіл чимдалі важче влаштуватися на роботу, тому чисельність кандидатів почала зменшуватись. Якщо 1990 р. в Мічиганському університеті на 350 вільних місць претендувало 7 тис. осіб, а 1993р. у Йельському на 300 місць — 5 тис., то наплив до менш престижних юридичних шкіл був не таким великим в останні роки.

Жінки й представники меншин у юридичній школі. Сьогодні жінки становлять 49 % студентів юридичних шкіл, а представники меншин — 20,6 %. У середньому по країні жінки становлять 51 % населення, а представники меншин — 22 %. Хоч склад студентів юридичних шкіл не віддзеркалює повною мірою кількісного співвідношення представників статей і рас в американському суспільстві, стан справ усе ж таки свідчить про поступове поліпшення ситуації. Адже у 1960 р. жінки становили лише 4 % загальної кількості студентів юридичних шкіл, а представники меншин — 1 %.

Вартість юридичної освіти. Витрати студента на здобуття юридичної освіти залежать від того, в якій юридичній школі він навчається. Але платять студенти не лише за навчання, а й за житло, харчування і транспорт. Наприклад, у Колумбії навчання кош-

тує 18 522 дол., житло й харчування — 7110 дол. за рік, у Гарварді відповідно 16 752 і 10 000 дол., у штаті Мічиган — 18 152 і 4 450 дол. Отже, за науку в юридичній школі треба платити і більшість студентів після її закінчення мусять повертати борги.

Умови навчання у приватних юридичних школах однакові для всіх студентів, за винятком стипендій. Державні юридичні школи, що утримуються коштом штату, беруть меншу плату з тих студентів, котрі проживають у цьому штаті. Наприклад, за навчання в юридичній школі Мічиганського університету місцеві громадяни платять близько 9 тис. доларів за рік, тобто наполовину менше, ніж вихідці з інших штатів. Таким чином штат виявляє турботу й піклування про власних жителів, на відміну від приїжджих студентів, котрі (точніше їхні батьки) платять податки у своїх штатах.

Навчальна програма і ступінь доктора права. Дисципліни. Для 3-річного навчання, розрахованого на здобуття ступеня доктора права, не існує «офіційно» затвердженої урядом програми, але обсяг знань, яких набувають студенти-першокурсники, за традицією, що склалася, однаковий у всіх школах. Дисципліни першого курсу є обов'язковими. До них входять: цивільно-процесуальне право, контракти, право власності, кримінальне право, цивільні правопорушення, конституційне право, юридична практика. В багатьох школах більшість із цих дисциплін викладаються протягом року.

На другому й третьому курсах студенти, як правило, самі обирають дисципліни для подальших студій, але обов'язковими є наукові семінари й курс лекцій з професійної відповідальності. Отже, студенти юридичних шкіл мають змогу самостійно визначати напрям своєї спеціалізації та необхідні для цього дисципліни. Вони приділяють основну увагу предметам, які входять до адвокатських іспитів, а також відповідають напрямам майбутньої професійної діяльності. Студенти на другому й третьому курсах вивчають: комерційні оборудки, організацію бізнесу, податкове законодавство, трудове право, закони про спадкування, довіреність, свідчення, судовий процес, кримінальне судочинство, адміністративне право, судову етику, право у випадках аварії, міжнародне право, антитрестівське законодавство, а також виступають з доповідями на наукових семінарах.

Методи навчання. У юридичних школах застосовуються різні способи навчання, але найчастіше вдаються до «методу розгляду судової справи». Цей метод винайшов професор Христопер Коламбус Ленгдел (Christopher Columbus Langdell), декан Гарвард-

ської юридичної школи, на початку 70-х рр. XIX ст. Доти основним методом навчання був короткий виклад законодавства шляхом читання лекцій або трактатів. Сильна сторона методу Ленгдела полягає в зосередженні ним уваги на першоджерелах законодавства, способах аналізу судової справи та юридичному тлумаченні прецедентного права. Деякі з Ленгделових теорій про те, скільки може існувати «наукових» пояснень прецедентного чи загального права, були спростовані новими поглядами на природу судового процесу. Але внаслідок видозміни методу прецедентного права з урахуванням цих нових ідей Ленгделів метод залишається основною моделлю для дисциплін сучасних юридичних шкіл.

Серцевиною навчального курсу юридичної школи є «Збірник судових справ». Ця книга, або так звані «судові справи й матеріали», містить рішення суду, відповідні законодавчі акти й текстовий матеріал, який об'єднує все це в одне ціле, в тому числі прецеденте і статутне право. Однак студентам цього не досить, тож вони звертаються до першоджерел. Кожен із них повинен мати примірник книги, бо за нею їм доводиться готуватися до виступів у класі. Питання, вміщені наприкінці розглянутого в книзі прецеденту, допомагають визначати, які аспекти є найважливішими, сумнівними або суперечливими.

Аудиторні заняття, як правило, присвячуються обговоренню судової справи, що розглядатиметься. Головною метою обговорення є визначення основних правових норм, якими слід керуватися в даному разі, а також можливостей їх застосування при розгляді інших гіпотетичних справ. Не менш важливим — особливо для студентів-першокурсників є прищеплення навичок роботи з прецедентним правом. На одному з етапів обговорення увага концентрується на ролі правових норм у забезпеченні соціальної політики, на самому аналізі цих норм, їхньому історичному підґрунті, економічних наслідках та на багатьох інших аспектах; також обмірковуються можливості застосування у тих чи інших випадках альтернативних норм. Перевага аудиторних класних дискусій перед лекціями полягає в тому, що студенти, активно діючи, освоюють більше матеріалу; розгляд і обговорення норм права є кориснішими, ніж пасивне слухання лекцій викладачів про те, як застосовуються ці норми. До того ж усний аналіз і дискусія з правових питань мають важливе значення для адвокатів. Ефективним чинником навчання є лекції, які підбивають підсумки класних дискусій, знайомлять слухачів з додатковою

інформацією, особистими спостереженнями викладача або аналізом справи, що розглядається.

Існує чимало способів поживалення дискусії, але викладачі, прагнучи залучити студентів до обговорення судової справи, найчастіше застосовують один із них, так званий «Сократів метод». Відповідно до нього викладач викликає студента і пропонує йому «висловити свої міркування» про кримінальний злочин, викласти факти, пояснити власну позицію. Відповідаючи на чимдалі складніші запитання стосовно справи, студент вдається до її розгляду за аналогією з іншими подібними справами, намагається обґрунтувати рішення суду.

Та хоч би який спосіб навчання застосовувався, вони усе ж таки занадто концентруються на судових справах, відповідних юридичних мотиваціях, що є прикметою англо-американської правової думки.

Іспити й оцінки. Іспити складають неодмінно у письмовій формі. За традицією, це — твори на конкретну тему, яка передбачає складну фактичну ситуацію. У своєму творі студент повинен проаналізувати факти і документи правової суперечки й визначити, яку норму права слід застосувати і яке рішення мав би винести суд, щоб воно було суголосне з думкою громадськості. Для написання екзаменаційного твору відводяться, як правило, 3 години. В останні роки процес екзаменування урізноманітнився. Домашній іспит, який дає змогу студентам працювати в домашніх умовах певну кількість годин чи днів, стає чимдалі популярнішим. Більше того, деякі викладачі з метою об'єктивної перевірки знань пропонують студентам визначити, яка з кількох поданих відповідей правильна, або відповісти на запитання коротко: «так» чи «ні». Письмові роботи оцінюються анонімно. В разі суперечностей зараховується оцінка, виставлена викладачем курсу, а не асистентами.

Не кожен з тих, хто навчається у юридичній школі, спроможний успішно скласти іспити, але їх кількість у найпрестижніших юридичних школах незначна і становить менше 1 % студентів. Це пояснюється тим, що найкращі юридичні школи ставлять суворі вимоги до вступників. Деякі слабкі чи новоутворені юридичні школи приймають чимало претендентів, які «провалилися» на іспитах. Такі студенти іноді становлять третину нового класу.

Хороші оцінки у юридичній школі забезпечують високий ступінь і членство в редколегії оглядового видання судової практики або юридичного журналу. Огляд судової практики юридичних шкіл публікує статті викладачів і слухачів, а також замітки й

коментарі про останні судові справи, написані студентами, які співпрацюють з цим юридичним виданням. Щоб мати право публікуватися в огляді судової практики, студент повинен або отримати високий ступінь на першому році навчання (як правило, огляд друкує лише тих першокурсників, котрі входять до першої десятки найкращих студентів), або виявити блискучі знання під час конкурсних іспитів. Таким чином відібрані студенти співробітничать в огляді протягом навчання на другому й третьому курсах. Найпрестижніші адвокатські фірми надають перевагу колишнім редакторам і членам редколегій оглядів судової практики, а деякі великі фірми ведуть співбесіди лише з тими випускниками, котрі співпрацювали з оглядом. Більшість викладачів юридичних шкіл у США були членами редколегій або редакторами огляду судової практики у своїх школах.

Літня посада клерка. Протягом літа студенти-юристи першого й другого курсів здебільшого вільні від занять. На цей час вони намагаються знайти собі якусь роботу. Для них бажаною є юридична праця, яка дає змогу набути практичних навичок і, можливо, влаштуватися на роботу після завершення навчання. Таких студентів називають «клерками-юристами», а рід їхньої діяльності — «літньою посадою клерка». Клерки-юристи переважно займаються правознавчими дослідженнями в бібліотеках і звітують про виконану роботу.

Вищі ступені. У США для більшості адвокатів юридична освіта завершується здобуттям ступеня доктора права (Juris Doctor—J. D.). Насамперед це стосується викладачів правознавства, яким вкрай необхідно мати якраз цей, а не якийсь інший ступінь, щоб викладати чи напевно отримати посаду в своєму університеті. Існують і вищі ступені — магістра права (Masters Degree in Law — LL.M) і доктора юридичних наук (Doctor of Science in Law—S.J.D.). Більшість тих, хто здобуває ці ступені, є викладачами. Вони роблять це для підвищення свого авторитету в престижній юридичній школі після того, як отримали ступінь доктора права у менш відомому університеті.

Найчастіше магістерські ступені надаються в галузях податкового права й порівняльного правознавства. Деякі школи пропонують спеціальні навчальні програми й магістерські ступені в інших сферах, у тому числі трудового права, а також стажування в адвокатських фірмах. Магістерські ступені в усіх сферах юриспруденції, крім порівняльного правознавства, присвоюються юристам, які займаються практичною діяльністю за обраним профілем. А ступінь магістра в порівняльному правознавстві

(M.C.L. чи LL.M) отримують іноземці, що приїжджають до США. Цей ступінь приваблює не лише своєю престижністю, а й однорічним терміном навчання. До того ж він може стати «швидким кроком» на шляху іноземних юристів до адвокатури США. Ступінь LL.M дає право випускнику-іноземцю скласти вступний іспит в 11 штатах.

Викладачі правознавства. Звання. Система звань і рівнів для викладачів правознавства (як і інших дисциплін) відрізняється від європейської. У США словом «професор» називають чи не всіх викладачів з повною завантаженістю. Існують три рівні професорів: професор-асистент, молодший професор і власне професор. Це приблизно відповідає таким європейським рівням: лектор, доцент і професор. У США професорів більше, ніж у європейських країнах. У США не існує обмежень на кількість професорів у юридичних школах, тож часто трапляється так, що на факультеті професорами стає понад 75 % його викладацького складу.

Обов'язки і просування по службі. До обов'язків середньостатистичного викладача входить викладання двох курсів за семестр або чотирьох упродовж навчального року. Крім того, він повинен писати наукові праці (книги, статті тощо). Як правило, викладач розпочинає кар'єру як професор-асистент, потім, надрукувавши кілька статей, які засвідчують його інтелектуальну діяльність, і пропрацювавши 4—6 років у аудиторіях, він гарантовано отримує вищу посаду й звання «молодшого» професора, а ще пізніше, через 2—3 роки викладання і публікації наукових праць, — звання професора. Отже, стимулом до написання праць і вдосконалення викладацької майстерності значною мірою є матеріальна винагорода, оскільки заробітна плата старанних науковців і викладачів майже щороку зростає.

У США, на відміну від європейських країн, юридичні школи звичайно діляться на заклади, що готують професіоналів різних профілів (наприклад, з цивільного, кримінального, державного права). Американські викладачі читають усі ці дисципліни поспіль, у той час як їхні європейські колеги викладають їх окремо як різні науки. Завдяки цьому адміністрування у юридичних школах США централізованіше й професура звільняється від багатьох клопотів, з якими стикаються європейські викладачі. Оскільки адміністративні обов'язки (скажімо, прийом на роботу, контроль над персоналом тощо) зосереджені в деканаті, професори можуть приділяти більше уваги викладанню й науковим розробкам. Юридичну школу або коледж при університеті здебільшого очолює декан. «Молодший» декан займається академічними

справами й адмініструванням. Крім того, існують посади декана-асистента, або «молодшого» декана у справах студентства, й декана-асистента, або «молодшого» декана з питань вступу до юридичної школи.

Вплив на правознавство. Значний вплив на розвиток правознавства мають дослідження і книги вчених-юристів. На статті, вміщені в оглядах судової практики, періодично посиляються при розгляді справ і винесенні рішень. Все це призвело до значних змін у юриспруденції. В цьому відношенні вчені у США більше впливають на правову систему своєї країни, ніж їхні колеги в Англії. З іншого боку, в США академічні публікації не набувають такого широкого розголосу, як коментарі професорів у континентальній Європі. На суддівство у США більше впливають публікації рішень самих суддів, аніж статті, розміщені в оглядах судової практики. Статті в оглядах, підготовлені професурою елітних юридичних шкіл, останнім часом мають науково-теоретичну спрямованість і мало стосуються актуальних проблем правознавства. Друкована продукція більшості професорів залишається сфокусованою на правових спорах і розвитку законодавства. Поширенню наукових поглядів у США сприяє те, що кожна юридична школа видає свій огляд судової практики.

Ще одним засобом впливу теоретичного правознавства на подальший розвиток правової системи є служба на державних посадах. Багатьох професорів обирають суддями. Часто високі посади, як-от: заступника міністра юстиції США, що захищає інтереси уряду США перед Верховним судом, і голови антитрестівського відділу міністерства юстиції, надаються професорам-юристам. Ці вчені з провідних юридичних шкіл посідають і інші державні посади, зокрема головного радника урядових установ, є членами різних державних комісій або консультантами урядових закладів. Крім того, учасники судових процесів досить часто наймають професорів-юристів для захисту своїх інтересів у апеляційному суді, а також у Верховному суді.

Оплата. Заробітна плата викладачів правознавства не скрізь однакова. Зазвичай приватні школи платять більше, ніж державні, хоч різниця не така вже й велика, особливо, коли йдеться про практикуючих професіоналів. За матеріалами дослідження АВА проведеного в 176 школах, професор-асистент отримує 57 тис. дол., «молодший» професор — 65 тис. дол., професор — 82 тис. дол., декан — 126 тис. дол. Ці дані не враховують можливих додаткових доходів від досліджень, роботи з клієнтами, консультацій та гонорарів за видані книги.

Вступ до адвокатури. Майже всі випускники юридичних шкіл у той чи інший спосіб отримують право на юридичну діяльність. У цьому США відрізняються від багатьох інших країн, де юридична освіта розцінюється як загальна підготовка до роботи у різних сферах бізнесу й у державних установах. У цих країнах значно менше випускників стають практикуючими юристами.

Види регулювання адвокатури штату. Надання дозволу на юридичну діяльність більшою мірою регулюється штатом, аніж федеральним законом, і кожен штат виставляє свій чіткий комплекс вимог до адвокатури. В усіх штатах юристам необхідно отримати ліцензію для юридичної діяльності від державного органу з питань професійного регулювання. Штати використовують два різновиди таких органів. У деяких штатах ці органи є державними (наприклад, верховний суд штату), в інших існують «об'єднані адвокатури». При системі останніх штат делегує своїх представників до організації під назвою Асоціація адвокатів штату з повноваженнями нагляду за регулюванням професійної діяльності. Членство в Асоціації є обов'язковим. В обох випадках Верховний суд штату здійснює загальний контроль у юридичній сфері.

Іспити до адвокатури. В усіх штатах, крім одного, вступникам до адвокатури необхідно скласти адвокатські іспити, а в більшості штатів існують ще й спеціальні вимоги до рівня освіченості як необхідної умови допуску до іспитів. Їх складають у письмовій формі протягом 2—3-х днів двічі на рік, зазвичай у липні й лютому. Адвокатські іспити діляться на дві частини. Перша — це численні альтернативні запитання з розділу загального права. Ця частина є спільною для всіх штатів, крім чотирьох, і активно використовується ними для перевірки знань. Але кожен штат має право самостійно визначати прохідний бал. Друга частина іспитів передбачає письмові відповіді на запитання з розділу законодавства штату. Деякі штати, зацікавлені в точнішому визначенні компетентності вступників, відступають від традиційних тестів. Наприклад, штати Аляска, Колорадо й Каліфорнія включають до іспитів тести на вміння підготувати меморандум, незаперечний судовий доказ або свідчення у справі.

Перед адвокатськими випробуваннями випускники проходять відповідний 6-тижневий курс підготовки. Приватні фірми пропонують вступникам усе необхідне для успішного складання іспитів. Цей курс украй важливий, бо допомагає претендентам впоратися з тією частиною випробувань, котра стосується закону штату. Адже більшість кращих юридичних шкіл основну увагу при-

діляють загальним доктринам і концепціям, нехтуючи при цьому законодавство окремих штатів. Співвідношення між тими, хто успішно склав іспити, й тими, хто «провалився», різне в кожному штаті. Так, наприклад, у Каліфорнії вступило до адвокатури лише 30 % усіх екзаменованих, тимчасом як у Монтані — 91 %. Дані про інші штати коливаються в цих межах. Часто випускники шкіл нарікають на те, що ускладнення штатами адвокатських іспитів спрямоване не стільки на забезпечення високої компетентності місцевих юристів, скільки на захист від конкуренції юристів, які вже займаються практичною діяльністю у штаті.

Міжштатна юридична діяльність. Без дозволу на вступ до адвокатури штату юрист не має права там практикувати. Це стосується усіх видів юридичної діяльності, в тому числі надання юридичних консультацій і підготовки документів. Адвокату з чужого штату для участі в судовому процесі штату необхідно отримати спеціальний дозвіл судді, дійсний лише для цього процесу (або, як його ще називають, *pro hac vice*). Тоді він може діяти спільно з місцевими юристами. Але якщо адвокат хоче практикувати в штаті, то, як узвичаєно в більшості штатів, він повинен скласти адвокатські іспити в цьому штаті. У деяких штатах юрист може отримати дозвіл на діяльність без складання іспитів, але за умови, що він працював за професією у інших штатах тривалий час — принаймні 5—7 років.

Юридична діяльність у федеральному суді. Ліцензія на діяльність у судах штату ще не дає права юристу працювати у федеральних судах — навіть, якщо федеральний суд розташований у цьому штаті. Хоч федеральний закон однаково чинний у всій країні, не існує єдиного центрального органу, який видавав би таку ліцензію. Тому адвокати, одержавши дозвіл практикувати в штаті, повинні ще домагатися сертифікату в федеральному окружному суді на право юридичної діяльності в цьому окрузі. Оскільки в деяких штатах по два й більше округів, то виникає необхідність в отриманні кількох, іноді до чотирьох сертифікатів. Однак для отримання таких сертифікатів не потрібно складати окремі адвокатські іспити. В більшості округів для цього досить заплатити гроші та виконати деякі формальності — скласти присягу федеральному судді. Існує звичай влаштовувати церемонії прийняття присяги як у суді штату, так і в федеральному суді, невдовзі після оголошення результатів адвокатських іспитів.

Якщо юрист бажає працювати в апеляційному суді США того чи іншого округу, він повинен отримати сертифікат у цьому суді. Те ж саме стосується і роботи у Верховному суді США, з тією

лише різницею, що претенденту на посаду необхідно підтвердити, що він протягом останніх трьох років мав дозвіл на юридичну практику.

Юристи як фахівці широкого профілю. Вступивши до адвокатури, юрист має право займатися широкою професійною діяльністю: давати консультації, поради, готувати документи, захищати інтереси клієнтів як у судах, так і поза ними. У США, на відміну від Англії, не існує поділу юристів на баристерів (адвокатів з правом виступати в судах) і солісіторів (які в основному працюють поза судами). Не існує і окремої спеціальності, еквівалентної європейському нотаріусові. В цьому спеціалізуються самі юристи. Основна частина юристів — це адвокати, що готують справи для слухання (office lawyers), і адвокати, які захищають інтереси сторін у судових процесах (litigators). Але ці й вужчі профілі є наслідком індивідуального вибору. Вони — неофіційні.

Суть ліцензування полягає в тому, що юрист, отримавши відповідний дозвіл на професійну діяльність, може на власний розсуд змінювати її напрям у дуже широких межах. Часто трапляється так, що юрист робить це не раз і не два протягом свого трудового життя. За матеріалами досліджень кількість юристів, які від початку й до кінця працювали в тій самій сфері юриспруденції, у процентному відношенні становить: серед адвокатів уряду — 32,5 %; серед юрисконсультів — 47,6 %; серед юристів фірм чисельністю до 10 осіб — 53,3 %; серед юристів, що займаються індивідуальною трудовою діяльністю, — 56,4 %; серед юристів фірм чисельністю від 10 до 29 осіб — 63 % і серед юристів фірм чисельністю понад 29 осіб — 77,9 %. Як бачимо, плинність кадрів у сфері юриспруденції значно більша, ніж в інших професіях.

Критика юридичної освіти та підготовка юристів до професійної діяльності. Як уже зазначалося, абсолютна більшість випускників-юристів у США займається юридичною діяльністю. Тут, на відміну від багатьох інших країн, від випускників не вимагають додержання офіційного курсу й терміну навчання для отримання дозволу на практику. Оскільки юридична школа — єдиний навчальний заклад, де можна набути знань і навичок, необхідних юристу для професійної діяльності, деякі критики стурбовані тим, що юридичні школи недостатньо готують своїх студентів до практичної роботи. Більшість критиків пропонують внести зміни до програм юридичних шкіл, але є й такі, що виступають за поглиблення додаткового навчання після закінчення школи.

Ці дискусії розпочалися давно, ще в 30-х рр. У 1973 р., головний суддя Воррен Бергер (Warren Burger) звернув особливу увагу на неточності, що допускаються юристами в судових процесах. А 1992 р. Американська асоціація адвокатів у критичній публікації в «Task Force Report» висловила свої претензії до юридичної освіти й професійного розвитку. Зупинимось на основних моментах, що стали темою дискусій.

Навчальна програма юридичної школи і юридичні навички. Однією з найсуттєвіших вад юридичної освіти критики вважають те, що вона вже не сприяє виробленню багатьох необхідних навичок і основну увагу приділяє аналізу правових доктрин, а не вмінню вирішувати ті завдання, що стоять перед юристом. Особливо у змагальній системі судочинства, яка примушує юриста брати участь у розслідуванні, збирати й подавати факти до суду присяжних, вивчення техніки позову є необхідним. Більше того, від адвокатів позовні сторони сподіваються успішного залагодження справ у понад 90 % випадків; вони повинні опитувати свідків, консультувати клієнтів. Однак курси з адвокатського провадження справи, розслідування фактів, опитування і консультування клієнтів, ведення переговорів, альтернативного вирішення спорів, а також досудового клопотання практично не входять до традиційної навчальної програми. Деяким з цих курсів (зокрема з адвокатського провадження справи) чимдалі більше уваги приділяють юридичні школи, хоч не завжди вони читаються в достатньому обсязі. До того ж жодна із шкіл не вважає ці курси обов'язковими.

На думку критиків, навіть ті юристи, які не виступають як позовна сторона в судових процесах, але готують справи до слухання, повинні володіти щойно згаданим мистецтвом опитування й консультування, ведення переговорів, а також умінням оформляти контракти й інші документи, писати судові висновки. Але й у тих небагатьох курсах, де ці дисципліни прищепилися, вони не є обов'язковими. Як виняток, на першому році навчання читається курс з юридичної практики, але він зосереджений в основному на адвокатських записках до апеляційного суду й аргументах — таємничих особливостях реального світу юриспруденції. Курси з дисциплін, назви яких передбачають отримання студентами знань у значному обсязі, часто читаються так, що навряд чи зможуть задовольнити потребу в них під час майбутньої практичної діяльності. Вже стало звичним, що студент першого року навчання, прослухавши курс з майнового права, не має жодної уяви про найм нерухомості, складання актів передачі прав власності

на нерухомість та інші сучасні ділові операції. Можливо, найтипівішою для юридичних шкіл проблемою є те, що дисципліни й питання, пов'язані з різними аспектами юриспруденції, викладаються в обмеженому обсязі, далекому від реальних потреб. Зрештою, є кілька шляхів розв'язання цієї проблеми — оперативне планування і прийняття рішень, які «збирають до купи» окремі, найсуттєвіші аспекти процесуального права, як це буває в реальному житті. Зрозуміло, що такий досвід є вкрай важливим з практичної точки зору як для юристів, то виступають у судових процесах, так і для адвокатів, які готують справи до слухання.

Поборники традиційних навчальних програм на цю критику в основному відповідають, що юридичні школи на те й існують, щоб викладати судовий аналіз, методи забезпечення громадського порядку й закладати наукові перспективи розвитку правознавства. А необхідних для практичної роботи знань і навичок, стверджують вони, випускники набудуть, коли розпочнуть трудову діяльність. Але така відповідь не враховує того факту, що багатьом випускникам насправді уже не вдається вивчити все те, що їм потрібно, після закінчення школи. Великі адвокатські фірми мають свої навчальні програми, які дають початківцям необхідну додаткову юридичну освіту. Однак близько 70 % юристів займаються індивідуальною трудовою діяльністю або працюють у фірмах чисельністю до 5 осіб, де часто нема кому убезпечити клієнтів від можливих помилок початківців, а також не існує навчальних програм.

Чимало проблем, пов'язаних з реформуванням навчальних програм, є наслідком упередженого ставлення професорів до практики. Не секрет, що ця упередженість виявляється чимдалі більше. Інтереси викладачів, як, зрештою, і теми їхніх досліджень у провідних юридичних школах, стають дедалі абстрактнішими теоретизуваннями, відірваними від життя і юридичних доктрин. Але непохитність чи незацікавленість не є єдиною проблемою. Великі фірми, що мають неабиякий вплив на юридичну професію і навчання в юридичних школах, взагалі, задоволені статусом — кво, всупереч тому фактові, — а часто й використовуючи його, — що традиційна навчальна програма не прищеплює студенту достатньої кількості практичних навичок. Вони ледве чи вірять у здатність більшості теперішніх викладачів прищеплювати ці навички. Більше того, існування такої програми аж ніяк не суперечить інтересам великих адвокатських фірм, бо лише вони мають змогу забезпечувати додаткове навчання, необхідне юристам для швидкого входження у практичне русло. Отже, ті з

них, що працюють у великих адвокатських фірмах, мають значні переваги над тими, хто мусить розпочинати трудову діяльність у гірших умовах.

Клінічна освіта. Одним з найцікавіших кроків на шляху подальшого розвитку юридичної освіти стало створення у 60-х рр. ХХ ст. так званих юридичних клінік. Запозичивши ідею і сам термін «клініка» у медичних шкіл, деякі викладачі правознавства запровадили курси з опанування практичних навичок. При школах було створено спеціальні юридичні офіси, де студенти працюють як юристи під наглядом викладачів і роблять усе те, що й справжні юристи, починаючи з консультацій і закінчуючи провадженням судових справ. Клієнтами цих офісів є малозабезпечені люди, які в інший спосіб не можуть скористатися юридичними послугами. Клініки не лише допомагають незаможним верствам населення, а й навчають студентів, дають змогу вихідцям із середніх і вищих класів знайомитись із становищем малозабезпечених людей. Звикаючи до своїх майбутніх професійних обов'язків, студенти обслуговують тих, кому не по кишені найняти адвоката. Число таких клінік при юридичних школах зростає. За матеріалами досліджень 80 % юридичних шкіл мають клініки. За останні п'ять років їх кількість збільшилася на 15 %.

Однак за допомогою самих лише юридичних клінік годі сподіватися розв'язання усіх проблем юридичної освіти. Опіка над студентами у клініках обходиться надто дорого, оскільки один викладач може контролювати лише 8—12 вихованців упродовж семестрового курсу. В більшості шкіл кількість студентів, які беруть участь у таких програмах, обмежена й лише небагато юридичних шкіл планують зробити курси обов'язковими. Частковим розв'язанням цієї проблеми є розширення і поглиблення пізнавальної практики шляхом влаштування студентів у адвокатські фірми, суди та різні адміністративні заклади, де вони можуть набути професійних навичок. Але контроль за таким навчанням є чи не найжагучішою проблемою програм.

Курси моделювання. Найефективнішим «клінічним» надбанням є курси моделювання. На спеціальних заняттях цих курсів студенти розігрують різні життєві ситуації, побудовані на цілком реальних проблемах, що можуть виникнути у клієнтів. Так, на заняттях з адвокатського провадження справи (про це йшлося раніше) студенти навчаються представляти докази у змодельованих процесах з уявними свідками, а також звертатися до уявних суддів і присяжних. Подібні заняття розроблено і для оволодіння мистецтвом складання адвокатських звернень до апеляційного

суду, опитування і консультування, підготовки справи до слухання, розгляду позову в арбітражному суді. Метод моделювання застосовується і для вивчення традиційнішого курсового матеріалу.

Широкі можливості для моделювання відкриває комп'ютеризація. Комп'ютерні ігри дають змогу студентам удосконалювати свої знання як у класах, так і поза ними. Кожен може, залежно від своїх здібностей, регулювати швидкість гри, а також повертатися і повторювати найскладніші місця. Для розвитку комп'ютеризованого навчання було створено консорціум юридичних шкіл, також відомий під назвою Комп'ютеризоване юридичне навчання (Computer Assisted Legal Instruction — CALI).

Заходи щодо продовження післяшкільного юридичного навчання. У більшості штатів Існують центри для продовження навчання юристів, які вже отримали дозвіл на юридичну практику, але хочуть удосконалити свої знання чи набути нових. Майже у 2/3 штатів визнано обов'язковою певну кількість закладів післяшкільного навчання, а у 7 штатах запроваджено «проміжне навчання» для «плавнішого» переходу випускників до професійної діяльності. Найпретензійнішою є програма у штаті Вашингтон, за якою невеликі групи протягом 9 днів набувають всіляких навичок, розігруючи різні сценки. Більшість інших обов'язкових курсів з терміном навчання до 3 днів обмежуються традиційними лекціями і мало розвивають практичні навички. Деякі програми тривають по три й більше років, доки слухачі пристосуються до насиченої адвокатської практики.

Термін навчання. Передбачалося, що повернення до фіксованих термінів навчання сприятиме поліпшенню практичної підготовки, однак цей засіб виявився неефективним. Однією з проблем є забезпечення якості навчання і контроль за тим, щоб воно не обернулося на щось подібне до «кріпацтва», як це сталося з системами з фіксованим терміном навчання в інших країнах. Лише у двох штатах — Вермонті й Делаварі — така система є обов'язковою. Дотримання узвичаєного в Делаварі терміну навчання — неодмінна умова вступу до адвокатури. Існують й інші вимоги, серед яких — провадження кількох судових процесів, виконання різноманітних адвокатських обов'язків упродовж 6-місячного періоду, підготовка судових клопотань та інших документів, а також заповітів, доручень тощо. Ще кілька штатів спробували зробити в себе те саме, але, розчарувавшись, скасували фіксовані терміни навчання і запровадили обов'язкове відвідування занять.

З наведеної критики недоліків юридичної освіти аж ніяк не випливає, що в США немає висококваліфікованих юристів. Суть критики полягає в тому, що в США більше, аніж це потрібно, пересічних юристів, а висококваліфікованими фахівцями юристи стають якраз у супереч системі навчання.

Становлення України як правової держави та утвердження в ній дії верховенства права зумовлюють зростаючу роль правництва. Американський досвід засвідчує можливість більш ефективного виконання цієї ролі шляхом позиціонування юридичної професії як інтегрованої, єдиної, а не роздрібленої.

*В. К. Антошкіна, канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри
цивільного і трудового права,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДИК НАВЧАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТЬОГО ФАХІВЦЯ ЮРИСТА

Останніми роками в нашій країні відбуваються серйозні перетворення системи вищої освіти. Факторами, що обумовлюють процеси реорганізації вузівської моделі освіти є процеси глобалізації, що торкнулися практично всіх аспектів нашого життя, в тому числі приєднання України до Болонського процесу, інформатизація освітнього процесу, пов'язана із сучасними комп'ютерними технологіями. Поява прогресивніших концепцій, вивчення передового досвіду країн, що займають провідні позиції на ринку освітніх послуг (насамперед США, Великобританії, країн Євро-союзу), і розробка на цій основі національної, української моделі освіти спрямована, зокрема, на забезпечення підготовки кваліфікованих кадрів (фахівців з права), які зможуть включитися в судову та адміністративну реформу, розвиток бізнесу, змінити ситуацію з правами людини [3]. Також незаперечним є факт, що від стану справ у сфері юридичної освіти у великій мірі залежить становище справ в державі.

Безперечно, що формування молодого фахівця юриста відбувається у вузівських аудиторіях, а трудомісткий процес підготовки кадрів базується на методиках навчання, результатив-